

ETHNO-LORE XXXIV.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVEI

Főszerkesztő: ORTUTAY GYULA
(NÉPI KULTÚRA – NÉPI TÁRSADALOM címmel)

- I. kötet – 1968. Szerkesztő: Diószegi Vilmos
II–III. kötet – 1969. Szerkesztő: Diószegi Vilmos
IV. kötet – 1970. Szerkesztő: Diószegi Vilmos
V–VI. kötet – 1971. Szerkesztő: Diószegi Vilmos
Összeállította: Kósa László
VII. kötet – 1973. Szerkesztő: Diószegi Vilmos
Összeállították: Istvánovits Márton és Kósa László
VIII. kötet – 1975. Szerkesztő: Kósa László
IX. kötet – 1977. Szerkesztő: Kósa László
X. kötet – 1977. Szerkesztő: Kósa László
XI–XII. kötet – 1980. Szerkesztő: Kósa László

Főszerkesztő: BODROGI TIBOR
XIII. kötet – 1983. Szerkesztő: Kósa László
XIV. kötet – 1987. Szerkesztő: Kósa László
Technikai szerkesztő: Niedermüller Péter

Főszerkesztő: PALÁDI-KOVÁCS ATTILA
XV. kötet – 1990. Szerkesztő: Niedermüller Péter
XVI. kötet – 1991. Szerkesztő: Niedermüller Péter és Sárkány Mihály
XVII. kötet – 1993. Szerkesztő: Szilágyi Miklós
XVIII. kötet – 1995. Szerkesztő: Szilágyi Miklós
XIX. kötet – 1998. Szerkesztő: Szilágyi Miklós
XX. kötet – 2001. Szerkesztő: Szilágyi Miklós
XXI. kötet – 2003. Szerkesztő: Vargyas Gábor

Főszerkesztő: HOPPÁL MIHÁLY
(ETHNO-LORE címmel)
XXII. kötet – 2005. Szerkesztő: Vargyas Gábor
A szerkesztő munkatársa: Berta Péter
XXIII. kötet – 2006. Szerkesztő: Vargyas Gábor
A szerkesztő munkatársa: Berta Péter
XXIV. kötet – 2007. Szerkesztő: Vargyas Gábor és Berta Péter
XXV. kötet – 2008. Szerkesztő: Vargyas Gábor és Berta Péter
XXVI. kötet – 2009. Szerkesztő: Berta Péter

Főszerkesztő: BALOGH BALÁZS
XXVII. – 2010. Szerkesztő: Berta Péter
XXVIII. – 2011. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia és Magyar Zoltán
XXIX. – 2012. Szerkesztő: Bati Anikó – Sárkány Mihály
A szerkesztő munkatársa: Vargha Katalin
(Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont)
XXX. – 2013. Szerkesztő: Berta Péter – Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán – Szemerkenyi Ágnes
XXXI. – 2014. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán
XXXII. – 2015. Szerkesztő: Fülemile Ágnes – Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán
XXXIII. – 2016. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán
Vendégszerkesztő: Mészáros Csaba – Vargyas Gábor
XXXIV. – 2017. Szerkesztő: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán
Vendégszerkesztő: Mészáros Csaba – Vargyas Gábor

ETHNO-LORE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

XXXIV.

FŐSZERKESZTŐ
BALOGH BALÁZS

SZERKESZTŐK
ISPÁN ÁGOTA LÍDIA – MAGYAR ZOLTÁN

VENDÉGSZERKESZTŐK
MÉSZÁROS CSABA – VARGYAS GÁBOR

BUDAPEST, 2017

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

ISSN 1787-9396

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
www.etnologia.mta.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2017

© MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős: az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója.

Borítófotó: Hivő roma család faliszőnyege. Tiszapéterfalva, 2007. július 12.
Borbély Sándor felvétele.

Hátsó borító: Kérdőív a régi magyar cséplési és nyomtatási módok ismertetéséhez (részlet)
Néprajzi Múzeum, Kéziratgyűjtemény: EA 5678. (1920–30-as évek)

Borítóterv: Kaszta Móni

Fordítás: Cselényi Zsuzsa

Tördelés: Fancsek Krisztina

Nyomdai munkálatok:
Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Budapest, 2017
Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

BALOGH BALÁZS A néprajzi terepmunka kérdései	9
A TEREPMUNKA TÖRTÉNETE – TÖRTÉNETISÉG A TEREPMUNKÁBAN	
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve, gyűjtési munkálatai és adatbázisa	15
BORBÉLY SÁNDOR Időtapasztalat a terepen. A történeti (historikus) megértés módszertani paradigmája a magyarországi néprajzi kutatásban	31
GRANASZTÓI PÉTER „A jó gyűjtő aztán életet ad a holt kérdéseknek” Kérdőívek és útmutatók a néprajzi kutatásban	83
A KUTATÓ ÉS A MÁSIK	
KESZEG VILMOS Beszélési stratégiák és beszédfunkciók	109
NAGY ZOLTÁN Konfliktus és terepmunka	129
BICZÓ GÁBOR Hol van a „Másik”? – a terepparadigma kritikai antropológiai elemzése	147
SZELJAK GYÖRGY A beilleszkedés első időszaka egy mexikói terepmunka során	181
A KORTÁRS TEREPMUNKA KIHÍVÁSAI	
KOVÁCS NÓRA A hagyományos és a virtuális terepmunka módszertani kihívásai a migráns integráció vizsgálatában: a kínai–magyar párkapcsolatok példája	211
LOVAS KISS ANTAL Hol található a 21. századi etnográfiai/antropológiai kutatás terepe?	239

MÓD LÁSZLÓ – SIMON ANDRÁS	
A terepmunka lehetőségei a borglobalizáció világában	259
VASS ERIKA	
A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyütteséhez végzett terepmunka tanulságai	277
BALOGH BALÁZS	
„Appointment” és spontán terepszituáció – néprajzi terepmunka amerikai iparvárosok és bányatelek magyar közösségeiben	301
ZÁRSZÓ HELYETT	
SÁRKÁNY MIHÁLY	
Célok és terepek	327
A TEREPMUNKA KONFERENCIÁK 2016–2017-BEN AZ MTA BTK NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK SZERVEZÉSÉBEN	345
A KUTATÓINTÉZET MUNKATÁRSAI ÁLTAL ÍRT VAGY SZERKESZTETT, 2016-BAN MEGJELENT KÖNYVEK	353

TABLE OF CONTENTS

BALÁZS BALOGH	
The Challenges of Ethnographic Fieldwork	9
THE HISTORY OF FIELDWORK – HISTORY IN FIELDWORK	
ATTILA PALÁDI-KOVÁCS	
The Questionnaires, Fieldwork and Database of the Atlas of Hungarian Folk Culture (AHFC)	15
SÁNDOR BORBÉLY	
Time Perception in the Field. The Methodological Paradigm of Historical Understanding in Hungarian Ethnographic Research	31
PÉTER GRANASZTÓI	
“A good collector gives dead issues a life”. Questionnaires and guides in ethnographic research	83
THE RESEARCHER AND THE OTHER	
VILMOS KESZEG	
The Strategies and Functions of Speaking	109
ZOLTÁN NAGY	
Conflict and Fieldwork	129
GÁBOR BICZÓ	
Where is the “Other”? – A Critical Anthropological Analysis of the Field Paradigm	147
GYÖRGY SZELJAK	
The First Period of Integration during a Mexican Fieldwork	181
THE CHALLENGES OF CONTEMPORARY FIELDWORK	
NÓRA KOVÁCS	
The Methodological Challenges of Traditional and Virtual Anthropological Fieldwork in Migrant Integration Research: An Example of Chinese-Hungarian Interethnic Partner Relationships	211

ANTAL LOVAS KISS Where is the Site of 21 st century Ethnographic/Anthropological Research to be Found?	239
LÁSZLÓ MÓD – ANDRÁS SIMON The Possibilities of Fieldwork in the World of Wine-globalization	259
ERIKA VASS Lessons from the Fieldwork for the Transylvania Building Complex of the Open Air Ethnographic Museum	277
BALÁZS BALOGH “Appointment” and Spontaneous Field Situations – Ethnographic Fieldwork in the Hungarian Communities of American Industrial Towns and Mining Settlements	301
INSTEAD OF AN AFTERWORD	
MIHÁLY SÁRKÁNY Research Interests and Fields	327
CONFERENCES ON FIELDWORK METHODS ORGANISED BY THE INSTITUTE OF ETHNOLOGY (HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES, RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES) IN 2016–2017	345
BOOKS PUBLISHED IN 2016 WRITTEN OR EDITED BY RESEARCHERS OF THE INSTITUTE OF ETHNOLOGY	353

A TEREPMUNKA TÖRTÉNETE – TÖRTÉNETISÉG
A TEREPMUNKÁBAN

A MAGYAR NÉPRAJZI ATLASZ KÉRDŐÍVE, GYŰJTÉSI
MUNKÁLATAI ÉS ADATBÁZISA

A néprajzi, honismereti terepmunka az 1730–40-es évek óta adatolhatóan jelen van a hazai táj- és népkutatásban. A vármegye-ismertetések sorozatát, a *Notitia Hungariae* [...] köteteit létrehozó Bél Mátyás és az adatgyűjtésben őt a terepen is segítő munkatársai beutazták az Erdély, Szlavónia és a katonai határörvidék nélkül vett Magyarországot. *Hogyan gyűjtöttek elődeink?* címen megjelent kötetében Hála József főként Herrmann Antal, Jankó János, Pávay-Vajna Ferenc, Nopcsa Ferenc, Gyarmathy Zsigáné néprajzi adatgyűjtő tevékenységéről szól, és a terepmunkával kapcsolatban is számos anekdotát közöl. Ezeket a kedves történeteket a *Gyűjteni nehéz, Küzdelem az adatközlőkkel, A gyűjtés segítői, A gyűjtés akadályozói* címszavak köré csoportosította (HÁLA, 2003, 199–225.). Idézi pl. Gönczi Ferencet, aki úgy vélekedett, hogy „*Gyűjtés helyéül legalkalmasabb az üresen álló iskola. Ide bátran jönnek az emberek. A kocsmáknak nem alkalmas, miután ott sokan verődnek össze olyanok, kik munkánkat inkább hátráltatják, semmint elősegítik.*” Vele szemben Kálmány Lajos nemcsak bekukkantott a kocsmákba, hanem azokat egyenesen a legalkalmasabb helyeknek tartotta a népdalok, népmesék stb. feljegyzésére. Hála József *Tudósok, kutatók, gyűjtők* címen 2014-ben megjelent vaskos kötete szintén egész garmadáját közli a néprajzi gyűjtéssel kapcsolatos igaz történeteknek, folklorizálódott anekdotáknak, zömmel a 19. századból (HÁLA, 2004, 407–470.).

Szívesen elidőznék még a gyűjtés helyszínéül választott kocsmá vagy iskola vitatott kérdésénél, elemezném a „honti igricek” kapcsán Ortutay által felvetett súlyos etikai kérdéskört, (ti. Bartók Béla és Györffy István alispáni parancsra berendelt kanászok, juhászok közt gyűjtött az ipolysági vármegyeházán – ORTUTAY, 1981. 124.), ha nem a 20. század egyik legnagyobb néprajzi vállalkozásának, a *Magyar Néprajzi Atlasznak* a tárgyát kaptam volna feladatul.

Ismeretes, hogy a néprajzi, dialektológiai és néprajzi atlaszok munkálatai a romanista, majd a germanista és szlavista nyelvészeknek és az általuk támogatott etnográfusoknak köszönhetően Svájc, Franciaország, Németország, Lengyelország egyes tudományos műhelyeiben már az 1920-as években elkezdődtek (BARABÁS, 1963, 23–29.; IMRE, 1971). Nálunk a néprajzi atlasz gondolatát a Stockholmból megtérő Gunda Béla vetette fel. Úgy gondolta, hogy a magyar népi kultúra tudományos értékelésre alkalmas tárgyi és szellemi javait

fogják feltérképezni, s majd a térképlapok megmutatják a magyar népterület kultúrhatárait, térbeli tagozódását. „A Magyar Néprajzi Atlasz alapján fogjuk csak tudni, hogy mi a palóc, a moldvai magyar, a barkó kultúrája, hol végződik Göcsej és hol kezdődik az Őrség [...]”. Ezzel a céllal dolgozta ki és publikálta 1939-ben a mű tervezetét, majd első 20 témalapról álló kérdőívét is. Azzal érvelt, hogy „Ma Európában már a néprajzi térképek egész sora áll a kutatók rendelkezésére. A munka komolyságát és megbecsülését legjobban bizonyítja az, hogy 1939. tavaszán a svéd néprajzi atlasz előmunkálatait kb. 300 000 svéd koronával indították útnak” (GUNDA, 1939b, 295.).

A *Magyar Néprajzi Atlasz* (rövidítve: MNA) kérdőívét a vállalkozást anyagiilag is támogató Magyarságtudományi Intézet költségén nyomtatták ki és tették postára. A 20 témalap a népi közlekedés és szállítás, az emberi erővel végezett teherhordás tárgykörére terjedt ki. Kérdései elsősorban a tárgyak, eszközök formájára, használatára és a tárgynevekre irányultak. Az akkori etnográfus nemzedék gondolkodására erősen hatott a „Wörten und Sachen” iskolája, a francia „emberföldrajz” irányzata és a kultúra történetének evolucionista felfogása. Az atlasz tematikájának további bővítéséről szólva Gunda Béla leszögezte: „Tudnunk kell, melyek azok az ethnologiai szempontból fontos *vezérvölgületek*, amelyekről eddigi tudásunk alapján eredményeket várhatunk. Elsősorban a magyar lakáskultúra, állattenyésztés és mezőgazdálkodás tárgyi és szellemi anyagára, a közösségi élet megnyilatkozásaira kell gondolnunk” (GUNDA, 1939b, 296.).¹ A második világháború megakasztotta az első 20 kérdőlappal megindult néprajzi adatgyűjtést, de 1941 végéig így is már 700 településről érkeztek vissza a kitöltött kérdőívek a Néprajzi Múzeumba. Feldolgozásuk, kiértékelésük sajnos még nem történt meg, de a vállalkozás így is jelentős eredménnyel járt mind kérdőíves módszerét, mind a begyűjtött pozitív adatok tömegét tekintve (PALÁDI-KOVÁCS, 1988, 326.; 1990b, 96.; 1996, 202.).² A különálló témalapok mérete a postai közepes borítékok méretéhez igazodott. A címzettek, gyűjtők feladata az volt, hogy az A/4-es papírlap felére nyomtatott *úrlap*okat kitöltsék. Az írásban rögzített, kinyomtatott kérdésekre a kipontozott sorokban és a jegyzetek, rajzok számára meghagyott üres helyeken kézírással kellett megadni a válaszokat. A formalizált nyomtatványokra emlékeztető kérdőívet a statisztikai hivatalok már jóval előbb bevezették és a legtöbb európai néprajzi atlasz terepmunkálatait formailag hasonló kérdőívekre alapozták (BÖDI, 1982, 28–29.).³

¹ A „vezérvölgület” a paleontológiából vett terminus, jól jelzi a szerző evolucionista felfogását.

² A kitöltött kérdőlapokat az 1960-as évek végén Gunda Béla kezében láttam.

³ A nemzetközi szakirodalomban az *úrlap* kifejezés igen elterjedt az adatgyűjtés ezen technikájának megnevezésére. A külföldi atlasz kérdőívek közül párhuzamként főként a német és a szlovák néprajzi atlasz kérdőíve említhető. Az *Atlas der deutschen Volkskunde* (ADV)

Az 1939–1940-ben kezdeményezett első atlaszgyűjtés zömét nem képzett szakemberek, hanem önkéntes társadalmi gyűjtők végezték. Gunda Béla 1939-ben úgy látta, hogy a Néprajzi Múzeum nem rendelkezik olyan levelező hálózattal, amelyre a terepmunkát, a kérdőívek hiteles kitöltését nyugodtan rá lehetne bízni. Ugyanakkor megjegyzi, hogy a kiépülőben levő levelezőhálózat igen nagy reményekre jogosítja a hazai néprajzi kutatást (GUNDA, 1939b, 295.).⁴ A „kik végezzék a gyűjtést” kérdésével minden országban szembe kerültek a szervezők. Nem csupán gyakorlati kérdés, hiszen a tematikát és a kérdőívet is nagyban meghatározza, hogy kikre lehet számítani a terepmunkában. Az európai néprajzi atlaszok történetében három megoldás figyelhető meg. Szakképzett etnográfusok terepmunkájára alapozták a svájci, a lengyel, az orosz, a szlovák, a baltikumi, a szibériai néprajzi atlasz térképeit. Levelező, társadalmi gyűjtők válaszaire épült a német, a holland, az osztrák és a jugoszláv atlasz. A svédek, a finnek, a norvégek mindkét megoldást alkalmazták (BARABÁS, 1967, 129.; KRETSCHMER, 1965).

A megvalósult Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve

A világháborút követően először 1955-ben lehetett ismét napirendre tűzni a *Magyar Néprajzi Atlasz* tervezését. Ez a mű nem szerves folytatása az 1939-ben indított első vállalkozásnak, noha Gunda Béla személyes közreműködése lehetővé tette, hogy hasznosítsák annak tapasztalatait is. Lényegében az ő szakmai vezetésével dolgozta ki az öt tagból álló szerkesztőbizottság a 200 témát felölelő kérdőívet, amelybe felvették az előző vállalkozás kérdőívének témakörét, az emberi erővel történő teherhordás eszközeit, módzatait is (BARABÁS, 1956, 359.; 1967, 117–133.; PALÁDI-KOVÁCS, 1990b, 96.).⁵ Az új atlasz-

új folyamának II. számú *Lagern und Dreschen des Getreides um 1900* címen kinyomtatott kérdőíve azonban önmagában 85 kérdőpontot tartalmaz, és 30 oldalt foglal el. Ez messze meghaladja a magyar néprajzi atlaszkérdőívek témalapjainak terjedelmét és részletességét.

⁴ Fontosnak nevezi, hogy a múzeumi tisztviselők a társadalmi gyűjtőket (lelkészeket, tanárokat, kispapokat, tanulókat) felkeressék és velük „együttes terepmunkát végezzenek.” Megjegyzi, hogy az a kérdéscsoport, melyet egy alkalommal kutatnak, nem lehet több 10–15 alapkérdőív anyagánál. A Néprajzi Múzeum gyűjtőhálózatának kiépítését szolgálta K. Kovács Lászlónak a Turul-szövetség kiadásában megjelent tájékoztatója a néprajzi gyűjtés módszeréről, mely hosszú kérdéssorokat és tárgyrajzokat is közöl (K. KOVÁCS, 1939).

⁵ A *Magyar Néprajzi Atlasz* első szerkesztőbizottsága 1955. augusztus 27-én a Magyar Tudományos Akadémia megbízása alapján ült össze. Gunda Béla elnök mellett tagja volt Balassa Iván, Barabás Jenő, Fél Edit, K. Kovács László, Ortutay Gyula, Tálasi István és Vargyas Lajos. Valójában irányító testületnek tekintették. Az atlasz tervezésének, szervezé-

koncepció figyelembe vette a magyar népi műveltség és társadalom számos területét, pásztázta a népelet kereteinek meghatározó részlegeit. A szak akkori jeles művelőit megmozgató, egymást követő tudományos vitaülések folyamata végén, a benyújtott javaslatok véleményezését, befogadását, átdolgozását vagy elvetését követően állapotok meg a 200 kérdéskört felölelő kérdőív tartalmáról. Első menetben több mint 500 téma felvételére érkezett javaslat.⁶ Szembetűnő, hogy a kérdőív elsősorban az anyagi kultúra jelenségeire terjed ki. Fontosabb tematikus csoportok benne: állattartás, földművelés, település, építkezés, lakáskultúra – bútor, közlekedés – teherhordás, táplálkozás, népviselet, háziipar. Kisebb teret kapott a társadalmi jelenségek, a népszokások és a hiedelmvilág tematikája. Hiányzik a népköltészet, a zene- és a táncfolklór. Kitüntetett szerepe volt ebben a szelekcióban – a kulturális jelenségek térképezhetősége mellett – a szerkesztők (Barabás Jenő, Diószegi Vilmos, Gunda Béla, Morvay Judit, Szolnok Lajos) érdeklődési körének.⁷

A tematika megválasztásában azonban nem a szerkesztők egyéni érdeklődése, szakmai felkészültsége játszotta a döntő szerepet. Szövegfolklór, zene- és táncfolklór témákat az európai nemzeti atlaszokban csak elvétve találunk. Ezek kutatásához, mint a fonetikai kérdéseket tartalmazó népnyelvi atlaszok esetében is, jó hallással rendelkező, képzett, a lejegyzésben jártas szakértők szükségesek.⁸ Az európai néprajzi atlaszok tervezőinek munkaértekezletei az 1950-es évek közepétől fogva törekedtek a nemzeti keretben készülő atlaszok tematikájának egyeztetésére. Barabás Jenő különösen magas szintűnek minősítette a lengyel, a magyar és a jugoszláv atlasz összehangoltságát. „Kérdőívüket a lengyelek készítették el először, amihez mi jelentős mértékben igazodtunk s az utánunk kezdő jugoszlávok is gondosan tanulmányozták a mi témáinkat, de [...] egyik fél sem mellőzhette a sajátos szempontjait” (BARABÁS, 1967, 129–130.).⁹

sének feladatait az ún. *Intézőbizottságra* bízta: Ebben Gunda Béla, Barabás Jenő, Diószegi Vilmos, Morvay Judit, Szolnok Lajos és Ujváry Zoltán kapott helyet.

⁶ A viták 1955 ősztől 1957-ig folytak részint a Magyar Néprajzi Társaság, részint az MTA Néprajzi Bizottsága szervezésében (BARABÁS, 1956, 359–361.; DIÓSZEGI, 1957, 358–359.).

⁷ A 200 témát felölelő kérdőív vitasorozatát (1957. április 5-én az Magyar Tudományos Akadémia I. és II. Osztályának neves tagjai részvételével (Bárczi Géza, Banner János, Szalay Sándor) tartott vitaülést, illetve a Magyar Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra szakosztálya, majd a Folklór szakosztály vitaülését (1957. május 3–4.) követően konszenzussal zárták le (DIÓSZEGI, 1957, 358–359.; BARABÁS et alii, 1958; PALÁDI-KOVÁCS, 1990b, 96.; BORSOS, 2011, I, 51.).

⁸ Lásd a *Magyar Nyelvjárások Atlaszána* gyűjtőit (Benkő Loránd, Deme László, Imre Samu, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos stb.).

⁹ A korábbiakhoz lásd: BARABÁS, 1958, 637–639.

A *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőívének 200 témalapja jóval több, mint 1000 kérdést és feladatot foglal magában.¹⁰ Legtöbb tárgykör 5–6 kérdést fogalmaz meg és a válaszra esetenként egy-két kipontozott sort ajánl fel. Bővebb válaszra, kiegészítésre ad lehetőséget a túlsó oldalon vagy további egy-két oldalon a *Jegyzetek* címszó alatt felkínált, üresen hagyott hely. Mind a négy füzetben vannak azonban 7–8 számozott kérdést tartalmazó témalapok is. Legterjedelmesebb az I. füzetben elhelyezett, 48. *A juhtej feldolgozása* című témalap, melynek 14 összetett kérdése a szerző Földes László alaposságát dicséri. Ennek a lapnak a 14-es számot viselő feladatsorából kiderül, mire számíthat a terepmunkát végző kutató: „Fontos, hogy a [juhtej] feldolgozás közben használt eszközökről rajzot, fényképet készítsünk (tejes edények, a sajt feldolgozásához használatos edény, különböző kavarók, sajtnyomók és prések, zsendicemérő kanalak, sajtzsáritók: kosár, polc, állvány, rúdra helyezett szekérkerék, *komárnyik* nevű kis épület stb.)” Ehhez vegyük hozzá, hogy a témalap az imént említett eszközök, tárgyak egyikéről sem mellékelte ábrát, típusrajzot. Ehhez képest a IV. füzet 158. számú *Újasszonyfogadás* című témalapjának 9–10 összetett kérdésére megadni a választ igazán gyermekjáték volt.

Az MNA kérdőív összeállítóinak mentségére legyen mondva, hogy Gunda Béla 1939. évi vállalkozásával szemben az 1950-es évek második felében eleve szakképzett gyűjtők munkába állításával számoltak. Ennek jegyében méretezték 200 témalapra, témakörre a magyar atlasz kérdőívét és majdani terepmunkáját. Ilyenformán, mint Barabás később megjegyezte, „... nem kellett csupán a legegyszerűbb kérdésfeltevésekre szorítkoznunk, s bővíthettük kérdőívünket olyan összetettebb, de lényegbevágóbb témákkal, amelyek gyűjtése komoly néprajzi iskolázottságot igényelt” (BARABÁS, 1967, 129.). Voltaképp a svájci és a német atlasz összevetése, a svájci atlasz árnyaltabb, részletgazdagabb, korszerűbb kidolgozottsága győzte meg őket arról, hogy a szakemberekkel történő gyűjtést válasszák és rájuk szabott kérdőívet szerkesszenek.

Az MNA kérdéseinek nagyobb része a 19-20. század fordulójának, a 20. század elejének rurális társadalmára és műveltségi állapotára irányul. Egy kisebb hányada vonatkozik csupán a történeti jelenre, a gyűjtőmunka időpontjában megfigyelhető, az élő valóságra. Végül a kérdések harmadik csoportja a változások, az időben lezajló folyamatok rögzítését, dokumentálását célozta meg (PALÁDI-KOVÁCS, 1990b, 96.). A még élő legidősebb nemzedék vallomásai alapján kérték rögzíteni, mikor váltották fel a település lakói a fogazott aratósarlót a kaszával, ami a nemek közötti munkamegosztás változását is magával vonta, mikor váltották fel a kézi cséppel történő szemnyerést és a lovakkal,

¹⁰ Az 1000 kérdésre vonatkozó becslés az MNA térképeket klaszteranalízissel feldolgozó Borsos Balázstól származik (BORSOS, 2011, I, 51.).

ökrökkel végzett gabonanyomtatást a járgányok, tüzes gépek és a traktoros cséplőgépek üzembe állításával stb.

Az 1958-ban kinyomtatott kérdőív négy füzete egyenként 50-50 téma kérdéseit tartalmazta. Címlapjukon a kérdőív megnevezése mellett csupán a kötet számát adták meg, tartalomjegyzékét a belső címlapot követően helyezték el. A belső címlapon közölték a szerkesztők névsorát, annak hátoldalán a szerzői jogot védő figyelmeztetést.¹¹ Az ötödik füzet borítóján a „*Magyar Néprajzi Atlasz, Gyűjtési útmutató*” cím olvasható. Ez az útmutató füzet 11 oldalt tartalmaz és mindössze 500 példányban sokszorosították a Nemzeti Múzeum rotaprint üzemében. A kérdőív tematikus kérdőlapokat felölelő négy füzete átlagosan 120 oldalt foglal magában. Sokszorosítását az Akadémiai Nyomda végezte 500 példányban a Magyar Tudományos Akadémia költségén.

A *Gyűjtési útmutató* figyelmezteti a gyűjtőt a négy kérdőív kötet, az „Útmutató” és a „Falulap” gondos áttanulmányozására. Ezek mellett a munkához tartozó felszerelés tárgyait is egyenként felsorolja: jegyzetfüzetek, ceruza, töltőtoll, fényképezőgép – kutatópontonként kb. 70 felvételre való filmmel –, mérőszalag, törőlgumi, plasztilin. Követelményként állítja a gyűjtő elé, hogy a lejegyzett anyag legyen hiteles, a vizsgált közösségre vonatkozó és rendszeres. A gyűjtő lehetőleg kétféle módon közelítsen vizsgált tárgyához: *megfigyelés* és *kikérdezés* révén. Épületek, tárgyak, munkamódok megfigyelését is erősítsék meg kérdésekkel és a helyi lakosok válaszaival. Figyelmeztet az adatközlők helyes megválasztására, a korcsoportok ismereteinek különböző voltára, a nők és férfiak eltérő tudására a közösségi élet, a népszokások vagy a munka világában. Hangsúlyozza a bennszülött és a beszármazott lakosok eltérő viszonyát a helyi hagyományokhoz. Adatközlőnek a helyben született, a folyamatosan helyben élő lakosokat javasolja. A gyűjtő a kérdéseit úgy tegye fel, hogy az adatközlőtől lehetőleg spontán választ kapjon. Óvakodjon a *rákérdezéstől*, mert arra igen gyakran megbízhatatlan igenlő választ adnak a kérdezett személyek.

Az MNA kérdőlapjain az adatközlők nevét és életkorát egy bekeretezett helyen kellett feltüntetni. A *Gyűjtési útmutató* arra is kitér, hogy a kisebb közösségekben – egymásnak ellentmondó válaszok hiányában – már 3 adatközlő megkérdezésével is beérheti a gyűjtő. Nagyobb település, összetett helyi társadalom, több felekezet és társadalmi csoport jelenléte esetén azonban ennyivel nem elégedhet meg, szükség lehet 5–6 jó adatközlő megkérdezésére. Nemleges válasz/válaszok esetén, különösen a *hiedelemvilág* kérdéseit tovább kell nyomozni: „köteles a gyűjtő 8–10 adatközlőtől is érdeklődni...”¹² Ezek a követel-

¹¹ „A kérdőívet eredeti alakjában vagy átdolgozott formában felhasználni csak a forrásra való hivatkozással és a Magyar Tudományos Akadémia engedélyével szabad.”

¹² *Gyűjtési útmutató* 4. oldal.

mények egyben azt vonták maguk után, hogy a gyűjtő a válaszokat nem írhatta be rögtön a kérdőívbe, csupán a magával vitt jegyzetfüzetbe, ahonnan a több adatközlőtől származó adathalmaz kiértékelését követően tisztázhatta le a kérdőív füzetébe. A tisztázás során a feleletek érdemi, tartalmi részét kellett beírni a füzetbe. Követelmény volt a tömör fogalmazás, a verbalizmus kerülése, az igeidők pontos használata is. Alapfokon eligazítást nyújt a *Gyűjtési útmutató* a népnyelvi lejegyzés mikéntjéről, például az illabiális *a* és a zárt *e* hang jelölésének módjáról is. Ehhez azonban az MNA-gyűjtők többségének nem volt tudása és türelme, megelégedett a fonematikus írásmóddal. Végül az *Útmutatót* egy jegyzék zárja a kérdőív témalapjainak sorrendjében haladva a készítendő fényképekről és rajzokról, melynek alapján a gyűjtő és a gyűjtést véleményező, a hiányokat jegyzékbe vevő szakértők is gyorsan ellenőrizhették az előírt képi dokumentáció elkészültét vagy hiányát.¹³

Az MNA képzett etnográfusai általában ismerték Gunda Béla 1939-ben publikált intelmeit. Nála a válltáska, a színes ceruza, a milliméter-papír és a sötét padlásokon, pincékben szükséges zseblámpa is szerepel a terepmunka nélkülözhetetlen kellékei között. Arra is figyelmeztet, hogy rajzolás közben a gyűjtő törekedjen a részletek kiemelésére, a tárgy szerkezetét emelje ki, amire a fénykép kevésbé alkalmas, és ne feledkezzen meg a méretek feljegyzéséről. A legrészletesebb leírásnál is többet mond a rajz és a fénykép. A helyszíni vázlatokat később a néprajzi tárgyak ismeretében jártas rajzoló könnyen át tudja rajzolni, tud rajta javítani (GUNDA, 1939a, 13–14.).¹⁴

Az MNA kérdőívében, különösen az anyagi kultúrát pásztázó három kötetében számos sematikus rajz található. A Néprajzi Múzeum gyűjteménye és az addigi publikációk alapján ismeretes eszköztipológia jellegzetes tárgytípusai láthatók egyes témakörök kérdőlapján, olykor egész oldal terjedelemben. A paraszti gazdálkodás tárgyait vizsgáló I. kötetben 12 témakörhöz mellékeltek típusrajzokat, az építkezés, lakáskultúra és a kendermunka tárgyi világához kapcsolódó II. kötetben 11 témalaphoz rendeltek a tárgyformákat érzékeltető rajzokat. Ezek a típusrajzok a gyűjtő munkáját nagyban megkönnyítették, mert a rajzokat az adatközlőkkel együtt tanulmányozva jelölhették meg a helyben használatos típusokat, s csak a kisebb módosítások, meg a kérdőív rajzain nem lelhető formák esetében kellett a gyűjtő rajzkészségét igénybe venni. A tárgytípusok vizsgálatát a kérdőív 29 témalapja alapozta meg típusrajzokkal, s még legalább 20–22 témakörhöz lett volna szükség az ismert tárgytípusok rajzos ábrázolására. A rajzok nem csupán a gyűjtő munkáját könnyítették, de a dokumentáció

¹³ *Gyűjtési útmutató* 9–11. oldal.

¹⁴ Ugyanott megjegyzi, „hogy a rossz néprajzi gyűjtő csak reggeli után 9 óra tájban kezdi munkáját, az pedig, aki eredményesen akar dolgozni, már hajnalban kint van az aratásnál.”

hitelességét is nagyban javították. Kevesebb kutatóponton maradtak volna kitöltetlenül a „képtelen” témalapok, mivel a témában kevésbé jártas gyűjtők is bátrabban vállalkoztak volna a tárgykör helyszíni vizsgálatára.

A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtési munkálatai

Az MNA első próbagyűjtései 1958-ban kezdődtek. Magyarországon Decs és Tiszeszlár, Romániában Torockó és Magyarpécska kutatóponton 1958-ban töltötték ki az első lapokat.¹⁵ Az 1958–59-ben végzett gyűjtések nyomán megfogalmazódott – néhány szóból vagy egy-két sorból álló kiegészítéseket – stencilen sokszorosították és utólag ragasztották be a későbbi gyűjtésekhez szolgáló kérdőív példányok érintett lapjaira.

Kezdetben a vállalkozás vezetői 250 magyarországi és mintegy 100 külföldi kutatóponttal számoltak. A települések kiválasztása során arra törekedtek, hogy a majdani gyűjtőpont lakossága legalább száz éves helyben lakást, négy-öt generációs folytonosságot tudjon maga mögött. Feltétel volt a népesség többségének magyar jellege, mind az identitás, mind a nyelvhasználat tekintetében. Lényeges szempont volt az is, hogy a település reprezentálja a kistáj népességének többségét mind a rendi társadalomban elért jogállása, mind a későbbi társadalmi, felekezeti rétegződését illetően. Aprófalvas térségben sűrűbb, nagyhatárú települések vidékén ritkább kutatópont-hálózat kialakítása volt a cél. Zalában, Vasban, Baranyában a kutatópontok távolsága egymástól csupán 10–15, az Alföldön akár 20–30 km lehetett. Ezen szempontok mindegyikét azonban a vegyes nemzetiségű tájakon, különösen a határon túli szórványvidékeken nem lehetett érvényre juttatni.

A néprajzi szakirodalomban az MNA kutatópontjainak számát illetően eltérő adatok vannak forgalomban. Balassa Iván tudomása szerint 258 magyarországi és 165 határon túli, összesen 423 gyűjtőpontja van (BALASSA, 1993, 235.; 1997, 264.). Paládi-Kovács 260 magyarországi és 160 határon túli, összesen 420 település kiválasztását említette a SIEF 1982. évi kongresszusán tartott előadásában (PALÁDI-KOVÁCS, 1990b, 97.; 1996, 203.). Borsos Balázs 2011-ben az MNA számítógépes feldolgozásának eredményeit közlő monográfiájában 253 hazai, 164 határon túli, összesen 417 kutatópontot említ, de megjegyzi, hogy a 417-es szám az atlasz térképeinek alaphálóján megjelenő kutatópontokra vonatkozik (BORSOS, 2011, I, 52.). Tény, hogy az Atlasz az egész magyar nép

¹⁵ A gyűjtők közül Andrásfalvy Bertalan, Csalog Zsolt, Pócs Éva, Faragó József, Vámszer Géza neve szerepel a legelső között (CZÖVEK, 1992; BORSOS, 2011, 52.).

tradicionális kultúrájáról kívánt kartografikus áttekintést adni, ezért helyszíni adatgyűjtése kiterjedt az egész magyar nyelvterületre, Felső Örségtől egészen Moldváig és Bukovináig. Munkatársai összességében véve közel 420 előre gondosan megválasztott kutatópontra végeztek alapos néprajzi terepkutatást (PALÁDI-KOVÁCS, 1990b, 96–97.).

Nincsenek pontos ténytípusok, csupán hozzávetőleges becslések, az MNA kérdőív egy-egy kutatópontra történő felgyűjtésének, a helyszíni terepmunkának az időigényére vonatkozóan. Barabás Jenő becslése szerint egy kutatópontra a gyűjtés átlagosan 8 napot vett igénybe. Azonban összehasonlíthatatlanul több munkát kívánt Kecskemét, Hódmezővásárhely vagy Debrecen anyagának összegyűjtése, mint egy kicsiny baranyai vagy észak-hevesi falué. A település nagyságától, határának kiterjedésétől, társadalmának összetett voltától, valamint a gyűjtő képzettségétől, gyakorlatától függően a gyűjtéshez szükséges napok számát Barabás 4-től 15 napig terjedő skálán helyezte el, és saját tereptapasztalatára is alapozva határozta meg a 8 napos átlagot. Az 1967-ig kitöltött és beérkezett kérdőívek, vagyis a már „kipipált” kutatópontok számát a 8 napos szorzóval beszorozva jutott arra megállapításra, hogy az atlasz kutatói alapgyűjtésre több mint 2000 munkanapot fordítottak a terepen (BARABÁS, 1967, 131.). A gyűjtőmunka azonban még évekig, 1970-ig folytatódott, s azzal arányosan nőtt a terepen töltött munkanapok száma is. A terepmunka megszervezésével, az utazással töltött idő, a gyűjtések esti vagy otthoni letisztázását, a fényképek otthoni előhívását követő kartonozás, a fotók meghatározása, a kitöltött kérdőívben megmutatkozó hiányok és hibák megállapítása, azok korrigálása és a begyűjtött anyagok nyilvántartása jelentősen növelte, mintegy megduplázta az egy-egy kutatónapra, illetve az egész vállalkozásra fordított munkaidő mennyiségét.

A *Magyar Néprajzi Atlasz* adatgyűjtését, a kutatópontok anyagának helyszíni dokumentálását elvben szakképzett etnográfusok végezték. Ahol arra lehetőség kínálkozott témaspecialisták gyűjtöttek minden füzetet, minden nagyobb témacsoportot (PALÁDI-KOVÁCS, 1990b, 97.). Igazán minőségi gyűjtést az MNA szerkesztőbizottság tagjai is csupán a saját szűkebb érdeklődési körükbe tartozó témakörökben tudtak felmutatni. Egy-egy település teljes anyagának hibátlan felgyűjtése, a négy füzet összesen 200 témalapjának kitöltése, fényképekkel, rajzokkal való kiegészítése még az atlaszgyűjtésben jártas, felkészült kutatóknak sem sikerült. Ezért helyes volt a munkamegosztás, legalább két, jobb esetben 3–4 kutató bevonása egy-egy kutatópont anyagának felgyűjtésére.¹⁶

¹⁶ Példa erre Hegyi Imre és Paládi-Kovács Attila füzetmegosztása számos dél-szlovákiai ponton 1965-ben, illetve Csalog Zsolt és Füzes Endre munkamegosztása a Vajdaság (Délvidék) kijelölt településein.

Az MNA kérdőíveinek adatgyűjtését egy 12–15 fős „törzsgárda” mellett további 65–70 kutató végezte. A legtöbb terepmunkát végző kutatók közül később többen is bekapcsolódtak az adatok kiértékelésébe, a térképek megszerkesztésébe. A 65–70 fős csapatban a képzett, tapasztalt, részben már szakosodott kutatók mellett egyetemi hallgatók és lelkes amatőrök is helyet kaptak. Az önkéntes gyűjtők pótolhatatlan szolgálatot vállaltak magukra a moldvai magyar falvakban (pl. Halász Péter, Kelemen András) és általában a külhoni kutatópontokon.¹⁷ Esetenként külhoni muzeológusok, tanárok is vállaltak atlaszgyűjtést (pl. Labancz István Berzétét, Vöő István Temesságot, Borus Rózsa Bácsstopolyát, Mikuska Milka több vajdasági falut), de végül nem tudtak megbirkózni a feladattal. Így alakult ki az a helyzet, hogy az MNA 1992-ben megjelent, IX. kötetében a gyűjtők nevét a kutatópontok szerint rögzítő lista már 159 nevet tartalmazott.¹⁸ Borsos Balázs joggal állapítja meg, hogy „Mindez nem vált az anyag egységességének javára (különösen, ha meggondoljuk, hogy például a svájci atlaszban ábrázolt 387 gyűjtőponton mindössze 11 (!) etnográfus végezte el ezt a feladatot), de magyarázatul szolgál, hogy 1967-ig, az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának megalakulásáig, az atlaszmunkálatoknak (a legtöbb nemzettől eltérően) nem volt intézményi háttere” (BORSOS, 2011, I, 53.). Ezt az állítást helyesbíteniünk kell azzal, hogy a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőívének összeállítását, nyomdai megjelentetést az MTA célhiteles támogatásban részesítette. Az MNA terepkutatásai mindvégig akadémiai pénzen folytak, beleértve a szomszédos országok (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Ukrajna) akadémiaival fennálló csereegyezmények keretében végzett helyszíni gyűjtőmunkát is. Az akadémiai támogatás adminisztrálását 1962–1967 között az Akadémiának az ELTE Néprajzi Intézetéhez kapcsolódó Tanszéki Kutatócsoportja végezte, melynek vezetője Ortutay Gyula tanszékvezető egyetemi tanár volt, egyetemi munkatársai pedig K. Kovács László és Istvánovits Márton. Az akadémiai kutatóknak a Néprajzi Múzeum épületében tevékenykedő részlegéhez tartozott Diószegi Vilmos, Kovács Ágnes, Manga János, Belényesy Márta, Vincze István és egy ügyintéző (Oszwaldné Incike), továbbá az atlaszmunkát szervező, adminisztráló Hegyi Imre és Barabás Jenő. (Utóbbi kettő szerződéses jogviszonyban állt az akadémiával.) Az MNA alakuló gyűjteménye, gyarapodó archívuma és a nevezett munkatársak a múzeum épületében (Könyves Kálmán

¹⁷ Déva, Csernakeresztúr, Lozsád anyagát részben az akkor még egyetemista Forrai Ibolya és Lackovits Emőke gyűjtötte, Krasznáét a Kolozsváron magyar szakra járó Karsay Erzsébet, akik után Kósa László végezte el a munka javát. Pusztainé Madar Ilona, Salamon Anikó egyes székelyföldi községekben végeztek hasznos terepmunkát az MNA számára.

¹⁸ MNA IX. Budapest 1992. *A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtői a kutatópontok szerint* (a római számok a kérdőív füzetait jelzik). Számozatlan lapokon, három oldalon. Összeállította: Czövek Judit.

körút 40.) maradtak az 1967-ben önállósult Néprajzi Kutatócsoport Országház utca 30. szám alatt 1969 nyarán megvalósult elhelyezéséig.

Itt kell szólni arról, hogy az akadémiai egyezmény hiányában végzett néprajzi gyűjtőmunka a romániai kutatópontokon az 1960-as évek derekán megnehezült. A Román Tudományos Akadémia magyarországi kutatók terepmunkáját nem támogathatta, a magyar féllel kötött korábbi megállapodását is felmondta. A *Magyar Nyelvjárások Atlasza* főként a romániai terepmunka ellehetetlenülése miatt vált a trianoni Magyarország nyelvjárásainak atlaszává. A *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjtői 1966–1967-ban és azt követően már nem vihették magukkal Romániába az MNA kérdőívének kinyomtatott négy füzetét, csupán annak egy vékonyka füzetbe sűrített, az ábrákat, rajzokat elhagyó, igénytelen kivitelű, sokszorosított vázát. Ez a körülmény a terepmunkát megnehezítette, a romániai gyűjtések minőségét nagyban rontotta.

A Magyar Néprajzi Atlasz szakarchívuma és adatbázisa

A *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjteményi anyagát 1969 őszén szállítottuk át a Néprajzi Múzeum Könyves Kálmán körüli épületéből a budai Várnegyedbe, az MTA Néprajzi Kutatócsoport Országház u. 30. szám alatti helyiségébe. Az első években az intézeti könyvtár szomszédságában levő tágas szobában helyeztük el Németh Imrével, ahol az atlasz szerkesztői és az anyag kiértékelésébe, a térképek készítésébe bevont munkatársak rendszeresen megjelentek és megfelelő munkakörülményeket találtak. A kitöltött kérdőíveket és a hozzájuk tartozó fényképkartonokat tároló fiókos szekrények is átkerültek a Kutatócsoport tulajdonába. 1970–1971-ben az adatok kiértékelését szolgáló adatlapok, az egyre szaporodó munkatérképek, majd a kiadást szolgáló 1: 2 000 000 méretarányban sokszorosított négyzettrácsos vaktérképek elhelyezésére, a térképek tárolására alkalmas fiókos szekrényt terveztünk, amit már a Kutatócsoport költségén készítették el az asztalosok.

1970-ben elkészültek a leendő intézeti Adattár első leltárkönyvei, a Kézirat-tár számára alkalmas tároló dobozok. Felállítottuk és berendeztük a fotólaboratóriumot, intézeti fényképészt vettünk alkalmazásba, filmnegatívokat tároló albumokat, diatároló szekrényeket szereztünk be. Megindult a fényképek leltározása, a leíró kartonok készítése, a fénykép- és diagyűjtemény gyarapítása. Alakult az Adattár hangzóanyag-, magnószalag- és hanglezem-gyűjteménye, akadtak olyanok is, akik a mozgófilm-gyűjtemény megteremtését szorgalmazták. Az Etnológiai Adattár egységeit követő részlegek mellett támogatta az inté-

zet az ún. szakarchívumok fejlesztését is. Legjelentősebb volt Diószegi Vilmos „Sámán-archívuma”, szépen gyarapodott a „néphit topográfia”, a népi gyógyászat szakarchívuma és az archaikus imák gyűjteménye is. Említést érdemel a magyar népmesekatalógus Kovács Ágneshez kapcsolódó anyaga, a Mona Ilonától az intézethez került „népdalkatalógus” cédulaanyaga is. A *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjteményét az intézet szintén szakarchívumként kezelte.

Ennek méreteit érdemes néhány számadattal érzékeltetni. Barabás Jenő becslése szerint a gyűjtőknek egy-egy atlasz-kutatóponton mintegy 10 000 adatot kellett rögzíteniük. Az 1966–67-ig beérkező anyagon belül a jegyzetoldalak számát 100 000-re, a fényképekét 20 000-re, a rajzokét több mint 10 000-re becsülte (BARABÁS, 1967, 131.). Tekintettel arra, hogy az atlasz alapozó terepmunkálatai 1967 és 1970 között is folytatódtak, majd azokat ellenőrző, kiegészítő „pótgűjtések” is folytak a pontok mintegy 2/3-án, joggal feltehető, hogy ezeket a számokat jóval meghaladják a végleges adatok.

A kitöltött MNA kérdőívek elsődleges nyilvántartását 1962–1966 között Hegyi Imre végezte. A füzetek külső borítójára írta a kutatópont sorszámát és nevét, majd egy leltárkönyvnek is nevezhető vaskos kötetbe is beírta a tétel fontosabb adatait. További archiválási cselekmény nem történt, az MNA kérdőívei ma is abban a rendben találhatóak, mint 1970 tájékán. Az MTA Néprajzi Kutatócsoport több figyelmet fordított, sok munkát és pénzt áldozott az atlaszhoz tartozó fényképgyűjtemény védelmére és nyilvántartásba vételére. 1976–1980 között megtörtént a filmtekercsek szakszerű elhelyezése, a negatívkokcák leltári számozása, új papírképek készítése az ezerszámra gépelt leíró kartonokhoz. Az MNA-hoz készült fotók anyaga a Néprajzi Kutatóintézet Fotótárának 10 001. és 32 048. közötti leltári állományában található meg. Számsorrendje követi az MNA kutatópontok és a kérdőívek számozását, azaz a Vas megyei Velemtől kezdődően a romániai Magyarpéterfalváig tart. Érdemes megjegyezni, hogy egyes gyűjtők, mint Füzes Endre és Csalog Zsolt, az általuk készített fényképek negatívját a Néprajzi Múzeumnak adták le. Mások megtartották saját kezelésben vagy munkahelyükön vették leltárba. A kérdőívekben elhelyezett munkafotók száma meghaladja az intézeti fotótárban elhelyezett negatívak és papírképek számát. Szerencsés esetben azonban a füzetekben található Ofotért-papírképekről is használható digitális képek nyerhetők.

Minthogy az MNA fényképek nyilvántartása személyes közreműködéssel jött létre, a SIEF 1982. évi ülésén biztonsággal mondhattam, hogy „Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjában létrejött archívumban összesen 1600 füzet, mintegy 22 000 fotó és 8000 vázlatrajz, több millió adat található. Ennek a hatalmas adatbázisnak a kiértékelése kizárólag kézi eszközökkel történt. A feldolgozás első szakaszában (1966–1968) mintegy 2000 térkép készült, s ezek

a munkatérképek sok új kérdést is felvetettek” (PALÁDI-KOVÁCS, 1990b, 97.). Ehhez annyit tennék hozzá, hogy a kitöltött kérdőívek, az 1960-as években készült fényképek, valamint a térképek kidolgozását segítő adatlapok, az elkészült munkatérképek és a velük kapcsolatos jegyzetek, pótgyűjtések cédulái ma és a jövőben is a magyar néprajzi kutatás forrásai lehetnek. Már az 1960–1970-es években is számos folyóiratcikk, közlemény és tematikus monográfia használta fel az MNA adatait, munkatérképeit Diószegi Vilmos „markoláb”-ról szóló cikkétől kezdve Füzes Endrének a gabonátárolás építményeiről szóló kötetéig. A magyar szakirodalomban nincsenek Wiegelmannak a paraszti munkaeszközökről az ADV (*Atlas der deutschen Volkskunde*) anyaga alapján írt tanulmányához (WIEGELMANN, 1969) hasonló önálló közlemények, de a belőlük nyert ismeretek megjelentek már a *Magyar Néprajzi Lexikon*, majd a *Magyar néprajz nyolc kötetben* c. alapművek lapjain.

Az MNA térképeinek 9 mappában történt kiadása és az el nem készült kommentár-kötet ügye külön történet. A térképek digitális adatbázisának létrejötte és Borsos Balázs arra alapozott két kötete pedig már az MNA utóéletéhez tartozik (BORSOS, 2011, I, 54.).¹⁹ A térképek kiadásával és azok számítógépes elemzésével azonban még nem értünk a történet végére. Az atlasz archívuma maga is forrásul szolgálhat a további kutatásokhoz.

IRODALOM

BALASSA Iván

1993 Teljes egészében megjelent a Magyar Néprajzi Atlasz. *Ethnographia*, 104, 234–237.

1997 Magyar Néprajzi Atlasz. *Acta Ethnographica Hungarica*, 42, 263–267.

BARABÁS Jenő

1956 A Magyar Néprajzi Atlasz munkálatai. *Ethnographia*, LXVII, 359–361.

¹⁹ „A Magyar Néprajzi Atlasz több más európai néprajzi atlással összehasonlítva azért is alkalmas a digitalizálásra és egy számítógépes csoportelemzés elvégzésére, mert [...] egységes koncepció által készült: mind a kutatott jelenségeket, mind az időhatárt, mind a gyűjtőpontokat illetően, az adatokat szakemberek és a terepen gyűjtötték, és az eredmény többé-kevésbé egységes térképi módszerekkel ábrázolták.” A 32. lábjegyzetnél már kiderült, hogy az MNA kérdőívek gyűjtőinek egy része sajnos nem volt kellően „szakember”, szemben a svájci atlasz gyűjtőivel. A gyűjtés hiányosságai miatt 15–20 település nem igazán vonható be a klaszteranalízisbe sem (BORSOS, 2011, I., 67.).

- 1958 Nemzetközi néprajzi kartográfiai konferencia (Linz 1958. dec. 11–13.). *Ethnographia*, LXIX, 637–639.
- 1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1967 A Magyar Néprajzi Atlasz helye és jelentősége az európai etnológiai vizsgálatokban. *Az MTA I. Osztályának Közleményei*, XXIV, 117–133.
- BARABÁS Jenő (szerk.)
1987, 1989, 1992 *Magyar Néprajzi Atlasz I–IX*. (Szerk.: BARABÁS Jenő.) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BARABÁS Jenő et alii (szerk.)
1958 *A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve I–IV*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
1967 Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából. *Néprajzi Értesítő*, XLIX, 5–72.
- BORSOS Balázs
2011 *A magyar népi kultúra regionális struktúrája I–II*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.
- BŐDI Erzsébet
1982 *Bevezetés a magyar néprajzi terepmunka módszertanába*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete. /Folklór és etnográfia 8./
- CZÖVEK Judit (összeáll.)
1992 A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtői. In: BARABÁS Jenő (szerk.): *Magyar Néprajzi Atlasz (MNA) IX*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DIÓSZEGI Vilmos
1957 A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőívének vitája. *Ethnographia*, LXVIII, 358–359.
- GUNDA Béla
1939a *A gyűjtögető gazdálkodás. Az elvetett búzától a kenyérig*. Budapest, Néprajzi Múzeum. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez 1./
1939b A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. *Néprajzi Értesítő*, XXXI, 294–300.
- HÁLA József
2003 *Hogyan gyűjtöttek elődeink?* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
2014 *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – MTA BTK Néprajztudományi Intézete. /Documentatio Ethnographica 30./

IMRE Samu

1971 *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

K. KOVÁCS László

1939 *A néprajzi gyűjtés módszere*. Budapest, A Turul-Szövetség kiadása.

KRETSCHMER, Ingrid

1965 *Die thematische Karte als wissenschaftliche Aussageform der Volkskunde*. Bad Godesberg. Forschungen zur Deutschen Landeskunde – Instituts für Landeskunde.

ORTUTAY Gyula

1981 A magam gyűjtéséről. In: *A nép művészete*. 114–130. Budapest, Gondolat Kiadó.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1988/1996 Ethnographical cartography in Hungary. *Acta Ethnographica*, 34, 325–332. 2nd print In: *Ethnic traditions, classes and communities in Hungary*. 201–209. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

1990a Néprajzi kutatás Magyarországon az 1970–80-as években. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport. /Documentatio Ethnographica 14./

1990b Néprajzi térképezés Magyarországon. In: *Néprajzi kutatás Magyarországon az 1970–80-as években*. 94–101. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.

WIEGELMANN, Günter

1969 Erste Ergebnisse der ADV-umfragen zur alten bäuerlichen Arbeit. In: *Rheinischen Vierteljahrsblättern*, Bd. 33, S. 208–262. Bonn, Universität Bonn.

ATTILA PALÁDI-KOVÁCS

THE QUESTIONNAIRES, FIELDWORK AND DATABASE OF THE ATLAS OF HUNGARIAN FOLK CULTURE (AHFC)

The first questionnaire of the AHFC was compiled by Béla Gunda in 1940. The questionnaire contained 20 thematic forms; most of the questions were directed at the means of load carrying and land transport by human beings. The printed forms were completed by correspondents – amateur ethnographers. By the end of 1941, completed thematic forms were received from 700 settlements. Evaluation of the data was not carried out, and further work on the Atlas was prevented by World War II.

In 1955, the AHFC plan emerged again, an editorial board was formed, and, based on a new concept, a questionnaire encompassing 200 thematic forms was drafted. Its theme centered primarily on the phenomenon of material culture. Less space was devoted to the organization of society, family and kinship, folk customs and the world of belief. Folk poetry and the folklore of music and dance are missing. The 200 thematic forms of the AHFC include more than 1000 questions and tasks (drawings and photos, measurements). Fieldwork was conducted between 1958–1970 by qualified ethnographers. Selection of the settlements as points of research was done by the editorial board. In general, the distance between the settlements as points of research was 20–30 kilometers. Their network covers the entire Hungarian language area, including the Hungarian communities living in neighboring countries. Ethnographic fieldwork with the Atlas questionnaire was conducted in a total of 420 settlements (260 in Hungary and 160 in the neighboring countries).

Evaluation of the data and its transformation into a map began in 1966. In the meantime, new queries and fieldwork were being done to fill the missing gaps with further questionnaires. The majority of the Atlas fieldwork was conducted by a group of 65–70 trained team members. Together with the assistants, the number of contributors was over 150. The evaluation of the data and the construction of the primary working maps were carried out by 13 “subject specialist” ethnographers. A total of about 2000 primary or raw maps were made. After selection, only 634 plates could be printed on the 1:2000000 scale map sheets. (It was published in 1987, 1989 and 1992 in a total of 9 folders, but without text commentary.)

The completed AHFC questionnaires and the accompanying photographs and drawings were deposited at the Institute of Ethnography of the Hungarian Academy of Sciences. The Atlas’ primary archive contains about 22,000 photographs, 8,000 sketches, and 1,600 booklets (with about 80,000 manuscript pages). The creation and evaluation of the digital database of the maps was done later on by cluster analysis. The archives of the Atlas may serve as a source for further research in the future.